

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Джуган Руслана Іванівна

УДК 316.346-053.9(477.87):316.628-048.23

**СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТРЕБ
ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ
У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ
(на прикладі Закарпатської області)**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Львів – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філософських наук, доцент
Шандор Федір Федорович,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний
університет»,
завідувач кафедри соціології і
соціальної роботи

Офіційні опоненти:

доктор соціологічних наук
Кухта Мирослава Павлівна,
Київський національний торгово-
економічний університет,
професор кафедри філософії,
соціології та політології

кандидат соціологічних наук
Комарова Олена Олексіївна,
Криворізький державний
педагогічний університет,
старший викладач кафедри соціології
та масових комунікацій

Захист відбудеться «29» січня 2021 року о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.26 Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 319.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «28» грудня 2020 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. І. Кудринська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний етап розвитку людства характеризується поширенням концепції універсальних прав людини, що передбачає усунення дискримінаційних бар'єрів та підвищену увагу до різних вимірів соціального самопочуття населення, нерівності, а також до засобів подолання останньої. Одним із аспектів цієї проблеми є взаємодія з соціальним середовищем людей похилого віку, частка яких у структурі населення світу невпинно зростає. Повноцінна життєдіяльність людей похилого віку, як і будь-якої іншої категорії населення, передбачає задоволення різнопланових потреб. У силу супутніх до старості таких обставин, як: бідність, самотність, ексклюзія тощо - виникає необхідність у сторонній допомозі при задоволенні потреб осіб похилого віку. У ХХІ столітті з розвитком систем виробництва, телекомунікаційних засобів та управлінських технологій змінюється розуміння чинників формування соціального самопочуття населення, розширюється спектр уявлень про потреби людей похилого віку. Постає низка різнопланових проблем, пов'язаних із розробкою відповідного категоріально-понятійного апарату, формуванням методологічної основи та методики досліджень потреб як передумови формування соціального самопочуття осіб похилого віку.

Теоретична актуальність дослідження зумовлюється необхідністю формування концептуальної моделі вивчення старості як соціального явища та його взаємозв'язку із такими явищами, як: соціальне самопочуття, бідність, ексклюзія тощо. Численні теорії старіння, що початково сформувався в межах психології та соціальної роботи, потребують соціологічної реінтерпретації та застосування в дослідженнях соціального становища осіб похилого віку в сучасному українському суспільстві, зокрема в умовах депопуляції та деприваційної бідності як контексту, в якому реалізуються їхні потреби. Практична актуальність дослідження викликана соціально-демографічними процесами старіння населення, внаслідок яких проблеми соціального самопочуття в похилому віці безпосередньо стосуються дедалі більшої частини суспільства. Істотною складовою практичної актуальності дослідження є необхідність удосконалення діяльності спеціалізованих служб, покликаних надавати послуги із задоволення потреб осіб похилого віку.

Розвиток соціологічного аналізу стану різних соціальних груп і окремих індивідів у суспільстві пов'язаний із ідеями класиків зарубіжної соціології (Г. Спенсер, М. Вебер, Е. Дюркгайм, Т. Парсонс, Р. Мертон, Дж. Мід, та ін.). Теоретичні розробки дослідження потреб знаходимо у працях П. Сорокіна, Г. Блумера, Дж. Хоманса, Н. Лумана, Г. Маркузе. Вивченню потреб багато уваги приділяють: А. Здравомислов, Н. Кузнецов (у площині потреби-інтерес-цінності), Є. Миженська, А. Нельга (потреби у трудовій діяльності), В. Тарасенко, В. Магун, А. Мялкін, О. Вишняк, Г. Хоружий (соціальні потреби особистості), Т. Марченко (потреби як соціальне явище), О. Донченко (інтелектуальні потреби особистості), Н. Побєда, Е. Іваненко (духовні потреби), М. Руткевич (суспільні потреби), С. Горской (побутові потреби). Впливу

старіння на якість життя людей похилого віку присвячені праці А. Баранова, А. Вишневського, А. Сови, А. Кваші, Г. Зундберга, Е. Россет, І. Калинюк, М. Денисенко, Н. Федоренко та ін. Особливості проблем осіб похилого віку в контексті сучасних соціальних трансформацій вивчалися Г. Бекером, О. Стівенсоном, Ф. Парслоу, Х. Деннісом, Х. Опашовським, Ю. Клергком та ін. Значний внесок у розвиток сучасних уявлень про проблеми літніх людей зробили А. Дискін, А. Дмитрієв, В. Шапіро, М. Сачук, М. Сонін.

Проблематика старіння та потреб людей похилого віку стали темою досліджень Інституту соціології НАН України, зокрема таких науковців, як: Н. Паніна, Є. Головаха, І. Прибиткова, Н. Лавріненко, Р. Ануфрієва та ін. Тематику проблем людей похилого віку в різних аспектах також досліджували І. Альміз, С. Архипова, О. Березіна, Л. Віннікова, О. Ганечко, Н. Голова, В. Грубляк, Д. Дзюбій, Н. Євтушенко, Л. Єгорова, О. Коваленко, А. Ковальова, В. Король, А. Корнілова, О. Кувшинова, Н. Кривоконь, М. Кузовкова, О. Крентовська, І. Кудінов, Н. Ліфарєва, Ю. Мацкевич, О. Мельниченко, А. Мокряк, О. Новікова, О. Осинська, С. Пирожков, І. Поташнюк, Л. Рось, О. Россошанський, В. Робак, Н. Савченко, С. Сагун, Т. Семигіна, О. Стефанова, О. Титаренко, О. Шашкова-Журавель, О. Шилобрид та ін. Вагомим є внесок у вирішення окремих аспектів проблеми потреб населення похилого віку таких дослідників, як: С. Кушнарьова (соціально-педагогічні умови надання допомоги засудженим похилого віку у виправних колоніях), О. Макаренко (державне управління пенсійним забезпеченням осіб похилого віку в Україні), О. Тополь (філософія похилого віку, його екзистенційного та соціокультурного виміру), Т. Коленіченко (особливості адаптації людей похилого віку до умов нового соціального середовища), М. Житинської (соціально-педагогічна підтримка життєдіяльності осіб похилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування), Т. Голубенко (рівень готовності майбутніх соціальних працівників до патронажної роботи з людьми похилого віку), Т. Гришиної (соціальне залучення людей старшого віку в українському та європейському контексті), М. Кухти (соціальний потенціал людей старшого віку в сучасному українському суспільстві), О. Комарової (соціальний трансфер як чинник життєзабезпечення людей похилого віку). Незважаючи на наявність широкого кола наукових публікацій щодо проблематики соціальної ситуації людей похилого віку, їхніх потреб та соціального самопочуття, відзначимо недостатність концептуалізації соціальних аспектів задоволення потреб цієї групи населення. **Наукова проблема**, на вирішення якої спрямоване дослідження, полягає в суперечності між демографічними процесами старіння українського суспільства та дефіцитом соціологічного знання щодо потреб осіб похилого віку та вдосконалення механізмів їх задоволення

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота висвітлює результати наукових досліджень, що отримані автором у процесі реалізації комплексного наукового проекту Ужгородського національного університету та кафедри соціології і соціальної роботи

факультету суспільних наук «Вдосконалення системи підготовки фахівців соціальної роботи в Україні» (державна реєстрація теми №0115U001920).

Мета і завдання дослідження. *Метою роботи є розробка концептуально-методологічних засад дослідження соціальних аспектів реалізації потреб людей похилого віку. Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання:*

– здійснити систематизацію та порівняльний аналіз основних підходів до вивчення старості у соціогуманітарних науках та соціології зокрема;

– систематизувати теоретичні підходи соціологічної науки до змісту поняття «потреби», типології потреб, їх класифікацій та експлікувати поняття «потреби людей похилого віку»;

– дослідити наукові традиції інтерпретації поняття «успішне старіння» у соціогуманітарному дискурсі;

– описати найбільш поширені соціальні практики активізації осіб похилого віку у системі соціального обслуговування;

– окреслити шляхи реалізації потреб людей похилого віку через формальні і неформальні мережі підтримки з увагою до впливу цих мереж на зміни «парадигми» сприйняття суспільством старості та подолання дискримінації осіб похилого віку;

– розробити систему емпіричних показників соціальних аспектів задоволення потреб людей похилого віку та здійснити її апробацію шляхом дослідження думки людей похилого віку та членів їхніх сімей щодо наявних потреб і можливостей їх задоволення у Закарпатській області.

Об'єкт дослідження – потреби людей похилого віку. *Предмет дослідження* – соціальні аспекти реалізації потреб людей похилого віку як носіїв особливих соціально-демографічних та соціокультурних характеристик.

Методологія та методи дослідження. *Теоретико-методологічною основою* дослідження є синтез несуперечливих загальнометодологічних положень структурного функціоналізму (Т. Парсонс); теоретичних положень системної теорії (Н. Луман); теорії активності (І. Камінг, У. Генрі); теорії вивільнення (Р. Хевігхерст); концепції самоактуалізації (А. Маслоу); проблемно-подієвого підходу (М. Кухта); теорії ейджизму (Р. Батлер). Роль державних і недержавних суб'єктів оптимізації процесу старіння населення розглянуто із перспективи поглядів М. Буравого на соціальні зміни та їх ініціаторів. Теоретико-методологічний аналіз проблеми доповнювався операціоналізацією понятійного апарату на рівні спеціальної соціологічної теорії – соціології соціальної роботи, що уможливило вивчення ефективності надання соціальних послуг мешканцям похилого віку Закарпатської області.

У дослідженні використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів. *Методами логічного та структурного аналізу* з'ясовано сутність теоретичної інтерпретації та зміст поняття «потреби» у соціально-гуманітарних науках, експліковано поняття «потреби людей похилого віку». *Метод ранжування* застосований із метою класифікації рівнів потреб (фізіологічних, соціально-демографічних, соціокультурних, екзистенційних) та можливостей їх задоволення. *Методом порівняння* визначено сутнісні характеристики, що

вирізняють процес старіння в Закарпатській області від інших регіонів України. Методами збору емпіричних даних у дослідженні є *анкетне опитування та нарративне інтерв'ю*. Статистичне опрацювання даних авторських досліджень і вторинний аналіз емпіричних даних реалізований за допомогою програм SPSS Statistics, OCA, MS Excel.

Емпіричну базу дисертаційної роботи складають: 1) статистичні дані, що стосуються мешканців Закарпатської області похилого віку за 1989-2020 роки; 2) дані опитування мешканців Закарпатської області щодо реалізації потреб осіб похилого віку (квітень – червень 2014 р., n = 422); 3) інтерв'ю з клієнтами Благодійного фонду Карітас Мукачівської греко-католицької єпархії (лютий – березень 2016 р., n = 63); 4) інтерв'ю із підопічними Ужгородського міського територіального центру соціального обслуговування (лютий 2018 р., n = 12).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці концептуальної моделі реалізації потреб осіб похилого віку через формальні та неформальні мережі підтримки й активізуючі практики та включає такі положення:

Уперше:

– запропоновано концептуальні засади реалізації потреб осіб похилого віку через поєднання діяльності державних і недержавних організацій, а також формальних і неформальних мереж підтримки та соціальну активність, що відповідає окресленим М. Буравим особливостям впровадження змін суспільної парадигми сприйняття людей похилого віку;

– обґрунтовано застосування теорії успішного старіння з перспективи ступеня задоволення потреб старіючого населення та уникнення деприваційної бідності; на регіональному рівні комплексно досліджено особливості реалізації потреб людей похилого віку, які проживають спільно з дорослими дітьми, а також ступінь готовності останніх сприяти задоволенню цих потреб; виокремлено думку щодо готовності людей похилого віку користуватися соціальними послугами формальних і неформальних мереж підтримки з метою реалізації потреб та з'ясовано реальний стан їх задоволення; проаналізовано особливості депопуляційних тенденцій, що зумовлюють зміну соціального й економічного статусу людей похилого віку у структурі населення регіону.

Набуло подальшого розвитку:

– застосування теорії успішного старіння із розкриттям її соціологічних аспектів. Відповідно до цієї теорії у систематизованому вигляді запропоновано соціологічний дискурс поняття «людина похилого віку» на особистісному, світоглядному та сімейно-побутовому рівнях;

– підхід з позиції аналізу життєвих ситуацій осіб похилого віку, що розглядає події як бажані, так і небажані у дискурсі їх планування чи уникнення (подолання) з метою пом'якшення у майбутньому проявів соціальної депривації, низького рівня соціального самопочуття, що відкриває шлях до впровадження науково-обґрунтованих заходів подальшої інституціоналізації системи соціальної підтримки літніх людей.

Удосконалено:

– положення концепції ієрархії потреб А. Маслоу, котрий обґрунтував бачення усвідомлення потреб, виходячи з активної природи людини, здатної впливати на своє життя. Запропоновано систему емпіричних показників, що дає змогу використовувати концепцію ієрархії потреб як інструмент прикладного дослідження й аналізувати за його допомогою можливості людей похилого віку у реалізації різного рівня потреб та оцінювати їхні потенційні ресурси. Це уможливило аналіз діяльності формальних та неформальних мереж підтримки осіб похилого віку зі станом і динамікою потреб отримувачів послуг;

– дефініції низки понять, що утворюють категоріально-понятійний апарат соціологічного вивчення потреб населення похилого віку. Зокрема, запропоновано авторське розуміння поняття «потреби» з перспективи соціології: потреби – це конструкти, основою яких є нестача певних соціальних ресурсів чи благ, що пов’язують суспільство та внутрішній світ особистості, конструюються під впливом низки чинників (середовище проживання, національний характер, стан розвитку суспільства у цілому) та виконують спонукальну, мотивуючу функцію. Констатовано, що розуміння потреб ґрунтується на постулаті єдності індивідуальних психофізіологічних і соціальних процесів. Експліковано поняття «потреби людей похилого віку», виходячи з аналізу їх ключових характеристик: це конструкти, що відображають нестачу соціальних ресурсів чи благ, яка виникає у контексті обмеження різних форм та вимірів діяльності, зумовлених старінням індивіда; впливають на соціальне почуття останнього та мають спонукальну і мотивуючу функцію, визначаючи функціональну залежність особи похилого віку від формальних чи/та неформальних мереж допомоги. У роботі обґрунтовується необхідність посилення уваги до суб’єктивного розуміння потреб, зокрема у вимірі аналізу потреб соціально-демографічного, соціокультурного та екзистенційного характеру;

– теоретико-практичні аспекти визначення терміну «деприваційна бідність», виокремлено її ознаки. Обґрунтовано обмеженість монетарного розуміння бідності та необхідність врахування соціальних аспектів цього явища. Доведено, що розуміння бідності як позбавленості індивідів та груп населення певних благ, ресурсів, можливостей задовольняти потреби уможливило залучити до аналізу цього явища напрацювання соціологічного наукового дискурсу. Запропоновано авторське розуміння поняття «деприваційна група» – як сукупність людей, які досягнули кількісного «порогу» депривації, що характеризується відповідним «якісним наповненням», в силу обставин, які не залежать від них, а тому потребують соціального захисту держави.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дисертаційного дослідження полягають у поглибленні та систематизації теоретичних здобутків соціологічної науки, присвячених темі потреб осіб похилого віку. Отримані в результаті дослідження авторські концепти та напрацювання можуть бути використані: 1) у подальших теоретичних та емпіричних дослідженнях, пов’язаних із явищем старості та його соціальними вимірами; 2) в управлінській діяльності міністерств та відомств, органів

місцевого самоврядування, які опікуються регулюванням соціальних відносин у суспільстві, розробкою та впровадженням соціальної політики; 3) у практичній діяльності геронтологічних центрів, університетів третього віку тощо; 4) для розробки та викладання таких навчальних дисциплін, як «Соціологія особистості», «Соціологія віку», «Соціологія соціальної роботи», «Соціальна геронтологія».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати, висновки та положення наукової новизни, що містяться в дисертації, є особистим доробком здобувача. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень.

Апробація результатів. Основні положення дисертації оприлюднено на таких наукових конференціях: V Міжнародна конференція студентів та молодих науковців «Соціологія та сучасні соціальні трансформації» (м. Київ, 30 листопада 2012 року); VII Регіональна науково-практична конференція за міжнародною участю «Проблеми управління соціальним і гуманітарним розвитком» (м. Дніпропетровськ, 29 листопада 2013 року); Міжнародна наукова конференція «Політичні кризи в державах та регіонах Європи: внутрішні передумови та зовнішні виклики у XX – на початку XXI століття» (м. Ужгород, 16-17 жовтня 2014 року); VI Всеукраїнська конференція молодих науковців «Соціологія – Соціальна робота – регулювання соціальних проблем» (м. Львів, 21-22 квітня 2016 року); Всеукраїнська науково-практична конференція «Теоретичні та практичні засади соціалізації людей похилого віку» (м. Миколаїв, 18-19 травня 2017 року); Школа молодого соціолога (м. Ужгород, квітень 2016 р., м. Тернопіль, травень 2017 р., м. Ужгород, січень 2018 р., м. Чернігів, жовтень 2019 р.).

Публікації. Фундаментальну теоретичну та практичну базу роботи, результати й пропозиції представлено у 27 друкованих працях, із яких: 5 – в наукових виданнях України, затверджених МОН України як фахові з соціології, 1 у виданні України, яке включене до міжнародної наукометричної бази, 1 – у закордонному виданні, 5 – матеріалів конференцій (2 написані у співавторстві), 13 – публікацій в інших виданнях (3 написані у співавторстві), 2 – у колективних монографіях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 237 сторінок. Обсяг основної частини дисертації – 182 сторінки. Робота містить 13 рисунків та 25 таблиць. Список джерел складає 265 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, її відповідність загальному стану й тенденціям розвитку сучасного українського суспільства, окреслено ступінь наукової розробленості, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, визначено методологічні засади, наукову новизну й теоретико-практичну значущість отриманих результатів, наведено дані про апробацію роботи та публікації автора.

У **першому розділі** *«Теоретико-методологічні підходи до вивчення старіння»* з'ясовано, що у науковій літературі представлений насичений дискурс, у якому надається характеристика явищу старості як особливому виміру біологічно-медичного, соціально-психологічного та соціокультурного буття людини. У розумінні сутнісної природи, критеріїв старості склалися два істотно відмінних підходи: 1) функціональний вимір (здатність людини виконувати оплачувану роботу та широкий спектр соціальних ролей, засвоєних на етапі зрілості); 2) хронологічний вимір (через архаїчне розуміння старості як фізичної непрацездатності до встановлення в законодавстві формалізованого вікового порогу, після якого людина виходить на пенсію незалежно від реального рівня працездатності та функціональних можливостей). Низка дисциплін, виходячи із особливостей власного предмету, методологічних, теоретичних та методичних засобів, досліджують це явище. Статистика та демографія розглядають процеси старіння на генералізованому рівні, обґрунтовують моделі зміни вікової структури суспільства «зверху» і «знизу»: у результаті збільшення середньої тривалості життя населення та зменшення народжуваності. Економіка наголошує на супутніх економічних процесах: змінах на ринку праці, аналізі видатків та заощаджень, навантаженні на систему соціального захисту та ін. У соціальній геронтології увага здебільшого приділяється умовам життя старіючої людини, розробляються заходи з попередження чи пом'якшення негативних чинників зовнішнього середовища, що, зрештою, має на меті продовження активного та повноцінного життя. Соціологічний підхід до проблеми старості та старіння відзначається інтегративністю та охоплює своїм предметним полем соціально-економічний, соціально-психологічний, соціально-культурний, управлінсько-організаційний аспекти проблеми. У соціології використовуються численні підходи до вивчення проблем старості й старіння, найбільш значними серед яких є: символічний інтеракціонізм, теорія конфлікту, феноменологія й етнометодологія.

У розділі проаналізовано, уточнено та доповнено низку соціологічних теорій старіння. Так, зокрема, вказано, що теорія вивільнення (англ. – disengagement) описує лише один із варіантів життя літньої людини, можливий за умови наявності певних внутрішніх людських ресурсів, особистісних рис, фінансової ситуації, освіти, життєвого досвіду та ін. Подібними є обмеження теорії активності, яка, станом на сьогодні, є домінуючою в науковому дискурсі щодо соціального самопочуття старіючого населення. Обидві теорії описують оптимальні стратегії регулювання проблеми бідності для деяких, але не для всіх

людей. Субкультурна теорія наголошує на процесах культурної гомогенізації старіючого населення, яке орієнтується на певну референтну модель культури (зазвичай – ту, що була домінуючою в часи молодості та зрілості осіб похилого віку). Водночас субкультурна теорія не враховує динамічності культури та того, що розвиток культури більшою мірою поєднує різні покоління, ніж відокремлює їх. Теорія вікової стратифікації фокусує увагу на соціально-економічних та соціокультурних вимірах диференціації, що супроводжує процеси старіння. У межах цієї теорії важливими стають проблеми суспільного статусу літніх людей, індивідуальні відмінності при переході із одного вікового періоду в наступний, механізми розподілу соціовікових ролей, взаємовідносини з іншими віковими групами. Теорія успішного (англ. – *successful ageing*) старіння акцентує на необхідності моніторингу уявлень і практик, спрямованих на задоволення потреб осіб похилого віку, підвищення соціального самопочуття цієї категорії населення. З'ясовано, що під назвою «теорія успішного старіння» зібрана ціла низка концепцій, які в різний спосіб і з різних перспектив представляють процес старіння в найоптимальнішій для старіючої людини та суспільства модальності (низька ймовірність хвороб чи інвалідності; високі можливості для навчання й фізичної діяльності; активна участь у житті суспільства). Окрім того, у межах цієї теорії опрацьовується низка концепцій, спрямованих на зміну масового сприйняття осіб похилого віку й старості як явища запобігання дискримінації та виключення старіючого населення із суспільства, а також на запобігання ейджизму та стигматизації цієї категорії населення. Теорія успішного старіння акцентує на потребах населення похилого віку. Проте, незважаючи на велику кількість публікацій щодо окресленої проблематики, до сьогодні немає єдиного та уніфікованого визначення поняття «потреби» в силу численних теорій до дослідження старіння й старості як особливого контексту, у якому вони виникають та реалізуються.

Низка соціогуманітарних дисциплін має власні погляди на сутність потреб, що, відповідно, знаходить своє відображення в розмаїтті дефініцій цього явища та методологічних підходів до його вивчення. З позицій сучасної соціології, потреба – це об'єктивно-суб'єктивне явище. Об'єктивність потреб полягає в тому, що вони відображають вплив суспільства на свідомість і діяльність окремої людини або соціальної групи. Суб'єктивний аспект потреб пов'язаний з вираженням цього впливу в специфічній, суто індивідуальній формі. Соціологічні дослідження, як правило, зосереджуються на об'єктивній стороні потреб. Умови й рівень життя людей, можливості отримання медико-соціальних та інших послуг, властивості фізичного й соціального середовища, характер взаємин у найближчому соціальному оточенні тощо стають предметом дослідження соціологів. У розділі обґрунтовується використання теорії потреб А. Маслоу з її подальшими уточненнями (Ф. Герцберг, Д. Мак Клеелланд) при аналізі можливостей надання соціальних послуг старіючому населенню державними та недержавними спеціалізованими організаціями. Це створює передумови аналізу ефективності й узгодженості діяльності тих чи інших органів, служб та установ у системі соціального захисту людей похилого віку з

урахуванням стану й динаміки потреб отримувачів послуг, що є одним із головних принципів стратегічного планування соціальних послуг для людей похилого віку. У розділі обґрунтовано авторське визначення потреб як свого роду конструктів, які пов'язують суспільство та внутрішній світ особистості та формуються під впливом багатьох чинників, зокрема соціетального характеру.

У другому розділі «Задоволення потреб та соціальне самопочуття осіб похилого віку» з'ясовано, що сучасний стан в Україні характеризується складною соціально-економічною ситуацією, динамічними соціокультурними змінами, у зв'язку з якими загострюються проблеми соціального становища людей похилого віку. Представники старшого покоління з огляду на об'єктивне соціально-економічне становище та соціокультурні зміни останніх десятиліть, часто потребують допомоги в задоволенні різнопланових потреб. Підтримка людей похилого віку здійснюється за допомогою низки ресурсів – формальних та неформальних мереж підтримки. Під формальною мережею підтримки ми розуміємо підтримку державних інституцій, передбачену чинним законодавством. Під неформальною – розглядаємо сімейний догляд, діяльність громадських і благодійних організацій, а також обмін різноманітними ресурсами у межах особистісної соціальної мережі осіб похилого віку. Формальна мережа підтримки реалізується через соціальну політику держави й зорієнтована на дотримання конституційних прав щодо людей похилого віку та їхній соціальний захист. Неформальна мережа представлена сімейним доглядом, підтримкою в межах особистісної соціальної мережі старіючої особи та реалізацією соціальних проєктів благодійними, релігійними та громадськими організаціями.

Визначено, що істотною характеристикою соціально-економічного контексту, в якому відбувається старіння значної частини українського суспільства, є явище деприваційної бідності. Деприваційна бідність оцінюється не за ресурсами, якими володіє індивід чи домогосподарство, а на основі переліку благ, брак яких відчувають люди. Це явище охоплює широкий спектр ознак – від харчування, забезпеченості непродовольчими товарами і послугами, безпечного природного чи соціального середовища до можливості включатися в суспільне життя та доступності закладів соціальної інфраструктури. Сюди належать і доступ до забезпечення здорового способу життя, якісного харчування, якісних медичного обслуговування та освіти, комфортних побутових умов, а також доступ до роботи, що відповідає освітній кваліфікації людини. З'ясовано, що найбільшій державної підтримки й уваги соціальних працівників потребують домогосподарства з подвійним демоекономічним навантаженням, які проживають у сільській місцевості та невеликих містах; домогосподарства пенсіонерів, а також одинокі жінки у віці 75 років і старші.

Установлено, що зміна структури сім'ї (збільшення рівня розлучень, зниження шлюбності й народжуваності, змішані сім'ї в результаті розлучення й повторного шлюбу) в поєднанні з демографічним старінням створюють серйозні загрози для міжпоколінневих зв'язків і, в тому числі, для неформальних мереж підтримки. Загальний вплив процесів глобалізації поступово призводить до секуляризації автентичних культурних форм, а відтак впливає й на культурну

традицію догляду людей похилого віку в сім'ї. З'ясовано, що соціально-економічна та політична нестабільність негативно впливає на традиційні зразки соціальної поведінки, зокрема, у внутрішньосімейних відносинах між поколіннями. У вимірі трудової поведінки фіксується зниження рівня кар'єрних домагань та звернення осіб похилого віку до нових форм зайнятості. Попри те, що фріланс часто сприймається як явище інноваційне та позитивне, насправді, поширення такого виду зайнятості свідчить про прекарізацію та незахищеність трудових прав працівників похилого віку. За таких умов наймані працівники похилого віку не захищені від порушень трудових прав, не можуть планувати видатки та заощадження в довготерміновій перспективі, не мають жодних гарантій тривалого збереження місця праці, зазнають декваліфікації, оскільки, зазвичай, таке працевлаштування не відповідає спеціальності та досвіду попередньої трудової діяльності.

У **третьому розділі** *«Прикладні аспекти дослідження реалізації потреб людей похилого віку (на прикладі Закарпатської області)»* виявлено, що люди похилого віку становлять значну частку українського суспільства, яка зростає з кожним роком. Станом на 1 січня 2020 року, за даними Державної служби статистики в Україні, частка населення віком 60 років і старше становила 23,9%. Комплексний демографічний прогноз визначає, що Україна за часткою населення віком понад 60 років увійшла до 30 найстаріших держав світу, посідаючи наразі 25-26-те місце. Особливістю демографічної ситуації в Закарпатській області є накладання поселенської та вікової структури населення: в області найбільша в Україні частка сільського населення (62,8%) та один із найвищих показників приросту населення похилого віку (в останні роки в Закарпатській області питома вага пенсіонерів за віком збільшилася на 15%). Ця особливість є передумовою низького рівня задоволення потреб населення області похилого віку у зв'язку з нерівномірністю соціально-економічного розвитку територій та браком відповідної інфраструктури.

У представленому автором дослідженні розглянуто основні потреби мешканців Закарпатської області похилого віку та особливості реалізації цих потреб у контексті формальних та неформальних мереж підтримки. Вивчено думку людей похилого віку та членів їхніх сімей щодо можливостей задоволення потреб. Запропоновану А. Маслоу ієрархічну модель використано при аналізі можливостей людей похилого віку в реалізації різного рівня потреб і ресурсів соціальної та технологічної роботи. З'ясовано, що базові потреби населення області похилого віку (потреби в харчуванні та житлових умовах) задоволені на задовільному рівні. Більшість із найменш задоволених потреб цієї групи населення стосуються державної політики у сфері соціального захисту та трудових прав. Опитані повідомили, що їм, зокрема, не вистачає належної пенсії (82,4%), можливості мати роботу після виходу на пенсію (49,3%), стабільності та порядку (38,2%). При цьому фіксуються істотні відмінності поміж особами віком 60-74 роки та особами старшими за 75 років. Остання група значно гірше оцінює рівень задоволення своїх потреб. Виявлено, що в контексті збереження традиційних сімейних міжпоколінневих відносин особи похилого віку надають

перевагу зверненню до неформальних мереж допомоги (зокрема сімейних). Натомість, у випадку руйнування міжпоколінневих зв'язків особам похилого віку залишається покладатися виключно на формальні мережі допомоги. У моделі, запропонованій в емпіричній частині роботи, верифіковано припущення М. Буравого щодо відмінності ролей формального інституту держави та неформальних соціальних рухів і громадських організацій у процесі впровадження заходів, що оптимізують процеси старіння, наближають їх до моделі успішного старіння. Установлено, що існує пряма залежність між рівнем активності людини та її соціальним самопочуттям. Міра адаптації до старіння залежить від залучення до нових форм діяльності, які дають можливість активного виконання соціальних ролей, сумісних із статусом людини похилого віку. У процесі старіння поєднуються дві протилежні тенденції, від збалансованості яких залежить ступінь успішності старіння. З одного боку, змінюється спосіб життя людини, звужується коло спілкування, мінімізуються (переважно вимушено) потреби. З іншого боку, збільшується обсяг вільного часу, який можна заповнити корисною змістовною діяльністю для продовження повноцінного життя. З'ясовано, що мережа спеціалізованих закладів, сформована в попередні десятиріччя, коли проблема старіння не стояла так гостро, не відповідає демографічним реаліям, потребам людей похилого віку, а також сучасним стратегіям успішного старіння.

Результати вторинного аналізу статистичних даних, зібраних Управлінням статистики в Закарпатській області за 1989-2020 роки, свідчать про процеси старіння населення цього регіону. Результати анкетування осіб похилого віку та членів їхніх сімей (або осіб, які ведуть за ними догляд), проведеного у квітні – червні 2014 року ($n = 422$), засвідчили, що на Закарпатті найбільшу підтримку людям похилого віку надають члени їхніх сімей та близькі. Дослідження потреб клієнтів Благодійного фонду Карітас Мукачівської греко-католицької єпархії (лютий – березень 2016 р., $n = 63$) виявило, що серед найбільш актуальних потреб людей похилого віку є: потреба у спілкуванні, допомозі та підтримці, соціальній активності. Незадоволеними є потреби освіти й саморозвитку. Матеріальне становище клієнтів вкрай на низькому рівні, що свідчить про невисокі можливості реалізації потреб. На підставі аналізу нарративних інтерв'ю підопічних Ужгородського територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) (лютий, 2018 р., $n=12$) констатовано, що люди похилого віку, котрі перебувають у територіальному центрі, мають потреби в безкоштовних ліках, медикаментах, протезуванні. Повністю задоволеними є первинні потреби, тобто потреби в їжі, теплі, захисті, житлі, відпочинку, сні тощо. Вторинні потреби задоволені частково, і, на жаль, не всі опитані вказали доцільність їхньої реалізації.

ВИСНОВКИ

У дослідженні з'ясовано, що глобальна тенденція до зміни вікової структури населення, насамперед торкається найбільш розвинених суспільств сучасності та зумовлює необхідність пристосування суспільних відносин та інститутів до старіння населення. Такі зміни охоплюють як масові уявлення щодо осіб похилого віку, так і релевантні інституційні правила та практики. Часто соціальні інститути й організації не дають адекватної відповіді на новітні виклики, пов'язані зі старінням населення. Представлена дисертаційна робота пропонує концептуальну модель реалізації потреб людей похилого віку через формальні та неформальні мережі підтримки як передумови підвищення соціального самопочуття цієї групи населення. У роботі здійснено систематизацію теоретичних підходів соціологічної науки до змісту поняття «потреби», типології потреб та їхніх класифікацій, виходячи з основних характеристик і концентруючись на їхній спонукальній функції у взаємозв'язку з соціальною дією.

Проаналізовано науковий, зокрема соціологічний, дискурс щодо різних аспектів старіння та старості з фокусуванням на проблематиці реалізації потреб і соціального самопочуття осіб похилого віку. Виділено соціально-економічний, соціально-психологічний, соціально-культурний, управлінсько-організаційний аспекти явища. Досліджено генезу інтерпретацій старості з позицій хронологічного та функціонального підходів. Обґрунтовано інтегративний характер соціологічного дослідження старіння та старості, що створює передумови оптимізації соціального супроводу осіб похилого віку. Соціологія пропонує розгалужений інструментарій вивчення проблематики старіння та старості на методологічному та теоретичному рівнях. Оптимальним методологічним підґрунтям соціологічного дослідження соціальних особливостей задоволення потреб осіб похилого віку вбачається в поєднанні структурного функціоналізму Т. Парсонса (положення про «функціональні імперативи», що спрямовують функціонування соціальної системи, зокрема імператив мотивації й інтеграції); теоретичних положень системної теорії Н. Лумана (положення про пріоритезацію потреб і необхідність їх узгодження, зокрема у міжпоколінній взаємодії); теорії активності І. Камінга та У. Генрі (положення про залежність успішного старіння від залучення до нових форм діяльності, що уможливорює активне виконання соціальних ролей, сумісних зі статусом людини похилого віку); теорії вивільнення Р. Хевігхерста (положення про необхідність збереження соціальної активності та зв'язків осіб похилого віку задля уникнення різкого зниження самооцінки і психологічної рівноваги); концепції самоактуалізації А. Маслоу (положення про прагнення індивіда до безперервного розвитку та самовдосконалення як центральний мотив, що визначає потреби індивіда); проблемно-подієве розуміння старості та задоволення потреб осіб похилого віку, запропоноване М. Кухтою (положення про контекстуальну визначеність потреб і можливостей їхнього задоволення в часі), теорії ейджизму Р. Баталера (положення про дискримінаційний вплив

окремих формальних обмежень та масових уявлень на можливості задоволення потреб осіб похилого віку, зокрема у вимірі статусно-професійної самореалізації).

У дослідженні з'ясовано, що завдяки соціологічному підходу до вивчення потреб можна виявити, у чому люди похилого віку відчують нестачу та в який спосіб уможливити інтерпретацію результатів як у ключі соціологічних теорій старіння, так і в контексті вивчення явища деприваційної бідності. Удосконалено теоретико-практичні аспекти визначення терміну «деприваційна бідність», виділено її ознаки. Зокрема обґрунтовано обмеженість монетарного розуміння бідності та необхідність врахування соціальних аспектів цього явища.

У роботі набуло подальшого розвитку застосування теорії успішного старіння з розкриттям її соціологічних аспектів. У систематизованому вигляді запропоновано соціологічний дискурс аналізу змісту поняття «людина похилого віку» на особистісному, світоглядному та сімейно-побутовому рівнях. Це дало змогу виокремити значимість періодів життя людини та особливості потреб відповідно до них у контексті теорії успішного старіння з перспективи ступеня задоволення потреб старіючого населення та уникнення деприваційної бідності.

Описано найбільш поширені соціальні практики активізації людей похилого віку у вітчизняній і зарубіжних системах соціального обслуговування. Запропоновано концептуальні засади реалізації потреб людей похилого віку через поєднання діяльності державних і недержавних організацій, а також формальних і неформальних мереж підтримки та соціальну активність, що відповідає окресленим М. Буравим особливостям впровадження соціальних змін (зокрема у тому, що стосується зміни суспільної парадигми сприйняття людей похилого віку) через увагу до державних та недержавних суб'єктів цього процесу. Виявлено, що в контексті збереження традиційних сімейних міжпоколінневих відносин особи похилого віку надають перевагу зверненню до неформальних мереж допомоги. Натомість, у випадку руйнування міжпоколінневих зв'язків особам похилого віку залишається покладатися виключно на формальні мережі допомоги.

Представлено результати емпіричних досліджень потреб старіючого населення Закарпатської області. Емпірична база формувалася з використанням низки методів (вторинного аналізу статистичних даних, опитування за стандартизованою анкетною, контент-аналізу текстів напівструктурованих інтерв'ю), що дає підстави для верифікації отриманих результатів. Виявлено, що, хоча більшість літніх людей можуть вести незалежне та продуктивне життя і не потребують стороннього догляду, їхні сім'ї та громади стикаються зі зростаючими труднощами при догляді за ними. Водночас, ми зафіксували збільшення частки літніх людей, які виступають в якості основних опікунів для онуків або інших молодих членів сім'ї, що вказує на суттєві зміни міжпоколінневих відносин. Визначені передумови конфліктів між поколіннями і ймовірного геронтологічного насильства внаслідок зміни внутрішньосімейних ролей, коли діти переймають батьківські опікунсько-заборонні функції.

Виокремлено шляхи реалізації потреб людей похилого віку. З'ясовано, що якісному обслуговуванню людей похилого віку сприятиме розпочата робота з унормування універсальних (державних) стандартів, які визначають рівність вимог до всіх суб'єктів надання соціальних послуг (незалежно від форми власності); порядок фінансування забезпечення індивідуальних потреб отримувачів соціальної послуги; правила складання індивідуального плану й укладання договору про надання соціальної послуги; принципи та зміст соціальної послуги, місце й терміни її надання; принципи інформаційно-методичного забезпечення соціальної послуги, критерії оцінки ефективності її надання тощо.

Виявлено, що впродовж останніх років зроблено важливі кроки на шляху інституціоналізації системи соціальної підтримки людей похилого віку, спрямованої на підвищення соціального самопочуття цієї категорії населення. Одним із найбільш масштабних кроків є організація мережі територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), які, крім стаціонарного обслуговування, надають соціальні послуги особам похилого віку вдома, а також в умовах тимчасового та денного перебування. Окрім базових соціальних послуг (догляд вдома, соціальна адаптація, соціально-медична, грошова та «натуральна» допомога), територіальними центрами соціального обслуговування запроваджено інноваційні соціальні послуги, а саме: соціально-педагогічну послугу «Університети третього віку», паліативна допомога за місцем проживання, послуги транспортних служб, забезпечення гарячим харчуванням (їдальні) тощо. В умовах інтеграції України до Євросоюзу в межах соціальної політики держави актуалізується проблематика удосконалення системи соціального захисту населення, спрямованої на підтримку людей похилого віку, зміну суспільної парадигми сприйняття старіння. Комплексна соціологічна концептуалізація реалізації потреб осіб похилого віку є передумовою підвищення соціального самопочуття цієї групи населення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сопко Р. І. Проблеми людей похилого віку в Україні. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія: соціологічна.* Львів. 2013. Вип.7. С. 298-305.
2. Сопко Р. И. Общественные последствия старения населения в Украине. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Социологические науки.* Москва. 2013. №12. С. 413-418.
3. Сопко Р. І. Потреби людей похилого віку: теоретико-методологічні підходи до дослідження і проблеми реалізації. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія».* Сер.: Соціологія. Миколаїв. 2014. Т. 232, Вип. 222. С. 115-119.

4. Сопко Р. І. Проблеми демографічного старіння населення у Закарпатській області. *Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії і практики*. Запоріжжя. 2016. Вип. 72. С.126-136.

5. Сопко Р. І. Система потреб людей похилого віку (специфіка і сутність). *Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. Дніпро. 2016. № 10 (138). С. 86-92.

6. Сопко Р. І. Потреби людей похилого віку (клієнтів проекту «Домашня опіка» благодійного фонду Карітас). *Соціологічні студії*. Луцьк. 2017. № 1 (10). С. 24-31.

7. Сопко Р. І. Здорове старіння і потреби людей похилого віку в умовах деприваційної бідності. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. Харків. 2018. Вип. 40. С. 115-119.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Сопко Р. І. Проблеми людей похилого віку у соціально-економічному контексті. *Соціальна робота і підготовка фахівців у світлі вимог Болонської системи: матеріали доп. та повід. міжнар. наук.-прак. конф.(м. Ужгород, 22 вересня 2011 року)*. Ужгород. 2011. С. 68-71.

9. Сопко Р. І. Досвід волонтерської діяльності з людьми похилого віку. *Актуальні проблеми соціальної роботи: розвиток волонтерського руху в Україні і за рубежом: матеріали доп. та повід. міжнар. наук.-прак. конф. (м. Ужгород, 21 вересня 2012 року)*. Ужгород. 2012. С. 68-71.

10. Сопко Р. І. Волонтерські акції і напрями діяльності для людей похилого віку в Україні. *Актуальні проблеми соціальної роботи: розвиток волонтерського руху в Україні і за рубежом: матеріали доп. та повід. міжнар. наук.-прак. конф. (м. Ужгород, 27 вересня 2013 року)*. Ужгород. 2013. С. 77-80.

11. Сопко Р. І. Можливості соціальної роботи в реалізації потреб клієнтів. *Актуальні проблеми соціальної роботи: і підготовки фахівців: соціальна робота і здоровий спосіб життя*. Матеріали доп. та повід. міжнар. наук.- прак. конф. (м. Ужгород, 19 вересня 2014 року). Ужгород. 2014. С. 77-80.

12. Сопко Р. І. Соціальні практики активізації людей похилого віку. *Актуальні проблеми соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців: матеріали доп. та повід. міжнар. наук.-прак. конф. (м. Ужгород, 16 вересня 2016 року)*. Ужгород. 2016. С.187-189.

13. Сопко Р. І., Афанасьєв Д. М., Новосад К. Я. Пристосування мереж підтримки людей похилого віку до їх потреб. *Актуальні проблеми сучасної соціології і соціальної роботи та професійної підготовки фахівців: антидискримінаційна теорія і практика: матеріали доп. та повід. міжнар. наук.-прак. конф. (м. Ужгород, 14 вересня 2018 року)*. Ужгород. 2018. С. 11-13. (1.2 д. а.) (Особистий внесок здобувача: опрацьовано стратегічні підходи до балансу послуг інституційних установ, що становить 0.6 д.а.).

14. Джуган Р. І., Новосад К. Я. Теоретичні підходи до інтерпретації потреб

у соціології. *Соціологія та соціальна робота в умовах національних та регіональних викликів*: матеріали доп. та повід. міжнар. наук.-прак. конф. (м. Ужгород, 27 вересня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 26-29. (1.4 д.а.) (Особистий внесок здобувача: обґрунтовано історичний розвиток природи потреб, що становить 0,7 д. а.).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

15. Сопко Р. І., Попович А. М. Потреби людей похилого віку та планування соціальних послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2011. № 20. С. 110-113. (1 д.а.) (Особистий внесок здобувача: обґрунтовано потреби людей похилого віку, що становить 0.5 д.а.).

16. Сопко Р. І. Теоретичні концепції старіння та їх сутність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2012. № 24. С. 166-170.

17. Сопко Р. І. *Послуги людям похилого віку в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2013. № 27. С. 188-191.

18. Сопко Р. І. Якими можуть бути наслідки існуючої демографічної тенденції старіння населення? *«Карпатія. Цивілізаційний поступ»*. Просвітницький, науково-популярний журнал. Ужгород, 2013. Випуск 1. С. 55- 59.

19. Сопко Р. І. Проблеми догляду за людьми похилого віку. Паліативна і хоспісна допомога в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2013. № 29. С. 203-206.

20. Сопко Р. І. Пенсійне забезпечення як напрям соціального захисту людей похилого віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Політологія. Соціологія. Філософія»*. Ужгород, 2014. № 17. С.178-184.

21. Сопко Р. І. Типологія потреб клієнтів у соціальній роботі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2014. № 31. С. 172-174.

22. Сопко Р. І. Здорове старіння і соціальне обслуговування в умовах демографічних змін. *Медико-соціальна робота: теорія і практика / ред. А. М. Попович. Ужгород: видавництво ФОП Бреза А.Е., 2014. С. 172-236.*

23. Сопко Р. І. Старіння населення у соціально-економічному контексті (на прикладі Закарпатської області). *Збірник наукових праць. Серія «Україна-Цивілізація». Том «Україна на шляху до розбудови національної держави: історична спадщина, суспільно-політична реальність та соціокультурна перспектива»*. Ужгород, 2015. С. 339-346.

24. Сопко Р. І. Соціальний захист людей похилого віку та їх права. *Збірник наукових праць. Серія «Україна-Цивілізація». Том «Утвердження українського*

цивілізаційного простору: духовно-історичні передумови, сучасні тенденції та перспективи розвитку». Ужгород, 2016. С. 223-228.

25. Сопко Р. І. Потреби людей похилого віку в умовах трансформації соціального обслуговування. Актуальні питання соціології і соціальної роботи та професійної підготовки фахівців / ред. І. В. Козубовська, Ф. Ф. Шандор. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2016. С. 286- 301.

26. Сопко Р. І., Афанасьєв Д. М., Сойма Н. Д. Залучення дезадаптованої молоді до волонтерської роботи з людьми похилого віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* Ужгород, 2017. № 1(40). С. 11-13. (2.4 д.а.) (Особистий внесок здобувача: описано умови залучення молоді, що становить 1.2 д.а.).

27. Сопко Р. І., Афанасьєв Д. М. Вплив демографічного старіння на інститут сім'ї та солідарність між поколіннями. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* Ужгород, 2018. Випуск 1 (42). С. 15-19. (3 д. а.) (Особистий внесок здобувача: проаналізовано умови впливу демографічного старіння, що становить 1.5 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Джуган Р. І. Соціальні аспекти реалізації потреб людей похилого віку у сучасному українському суспільстві (на прикладі Закарпатської області). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2020.

У дисертаційній роботі розроблено концептуальну модель реалізації потреб осіб похилого віку як чинника формування соціального самопочуття цієї категорії населення. Здійснено порівняльний аналіз основних підходів до вивчення старості в соціогуманітарних науках та соціології зокрема. Систематизовано теоретичні підходи соціологічної науки до змісту поняття «потреби», типологій потреб та їх класифікацій, експліковано поняття «потреби людей похилого віку». Розглянуто наукові традиції інтерпретації поняття «успішне старіння» у соціогуманітарних науках з особливою увагою до соціально-демографічних і соціокультурних аспектів цього явища. Описано найбільш поширені соціальні практики активізації осіб похилого віку в системі соціального обслуговування. Окреслено шляхи реалізації потреб людей похилого віку через формальні та неформальні мережі підтримки з увагою до впливу цих мереж на зміни «парадигми» сприйняття суспільством старості та подолання дискримінації щодо осіб похилого віку. Розроблено систему емпіричних показників соціально-демографічних і соціокультурних аспектів успішного старіння з перспективи задоволення потреб людей похилого віку та здійснено її апробацію. Представлено результати дослідження думки людей похилого віку та членів їхніх сімей щодо наявних потреб і можливостей їхнього задоволення в Закарпатській області.

Ключові слова: старіння, старість, потреби людей похилого віку, соціальне самопочуття осіб похилого віку, успішне старіння.

АННОТАЦИЯ

Джуган Р. И. Социальные аспекты реализации потребностей пожилых людей в современном украинском обществе (на примере Закарпатской области). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 – специальные и отраслевые социологии. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. Львов, 2020.

В диссертационной работе разработана концептуальная модель реализации потребностей пожилых людей как фактора формирования социального самочувствия этой категории населения. Осуществлен сравнительный анализ основных подходов к изучению старости в социогуманитарных науках и социологии в частности. Систематизированы теоретические подходы социологической науки к содержанию понятия «потребности», типологиям потребностей и их классификациям, эксплицировано понятие «потребности пожилых людей». Рассмотрены научные традиции интерпретации понятия «успешное старение» в социогуманитарных науках с особым вниманием к социально-демографическим и социокультурным аспектам этого явления. Описаны наиболее распространенные социальные практики активизации пожилых людей в системе социального обслуживания. Определены пути реализации потребностей пожилых людей через формальные и неформальные сети поддержки с вниманием к воздействию этих сетей на изменения «парадигмы» восприятия обществом старости и преодоления дискриминации в отношении пожилых людей. Разработана система эмпирических показателей социально-демографических и социокультурных аспектов успешного старения и осуществлена ее апробация. Представлены результаты опроса пожилых людей и членов их семей, касательно потребностей и возможностей их удовлетворения в Закарпатской области.

Ключевые слова: старение, старость, потребности пожилых людей, социальное самочувствие пожилых людей, успешное старение.

SUMMARY

Dzhuhan R. I. Social aspects of the realization of the needs of the elderly people in modern Ukrainian society (on the example of the Transcarpathian region). – On the rights of manuscript.

Thesis for a Candidate's degree in sociological sciences on a speciality 22.00.04 – special and branch sociologies. – Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2020.

In the given dissertation the conceptual model of realization of needs of elderly people as a factor defining social wellbeing of this category of population is analyzed.

A comparative analysis of the main approaches to the study of old age in various socio-humanitarian sciences and sociology in particular is conducted. Theoretical sociological interpretations of the concept of social needs, the typologies of latter and their classifications are systematized and the concept of "needs of elderly people" is formulated. The scientific traditions of interpretation of the concept of "successful aging" in the socio-humanitarian sciences with special attention to the socio-demographic and socio-cultural aspects of this phenomenon is further developed. The most common social practices of elderly people activation by the social service system are described. The ways of realizing the needs of the elderly through formal and informal support networks are outlined, taking into account the influence of these networks on the changes of the "paradigm" of society's perception of old age and overcoming ageism. A system of empirical indicators of socio-demographic and socio-cultural aspects of successful aging from the perspective of the needs of the elderly has been developed and tested. The results of the research of the opinion of elderly people and members of their families on elderly people needs and opportunities to satisfy them in the Transcarpathian region are revealed.

The introduction substantiates the relevance of the chosen topic, its compliance with general state and trends of modern Ukrainian society, outlines the degree of scientific development, formulates the purpose, objectives, object and subject of research, defines methodological principles, scientific novelty and theoretical and practical significance of the results, presents data on approbation of work and publications of author. The first section "Theoretical and methodological approaches to the study of ageing" is dedicated to relevant scientific literature review and disclose discourse which describes the phenomenon of old age and ageing as a multidimensional phenomenon of biological, medical, socio-psychological and socio-cultural nature. The second section "The needs and social well-being of elderly people" characterizes the current state of the category of elderly people in Ukrainian society. The third section, "Applied aspects of research of realization of needs of elderly people (on the example of the Transcarpathian region)" provides the analysis of general influence of globalization and local processes on intergenerational relations that is influenced by the secularization of authentic cultural forms and crisis of cultural tradition of caring for the elderly in the family.

The conclusions of the dissertation contain the main results obtained on the basis of the implementation of the objectives of the study. The achievement of the dissertation in solving the problem and the prospects for further development of the dissertation is determined. The conclusions and results obtained during the study provided an opportunity to verify the underlying hypotheses, and their comprehensive generalization, provides options for a number of proposals that have not only theoretical but also practical value. The practical significance of the obtained results provides deepening and systematization of theoretical understanding of social needs and elderly people needs in particular. The theoretical provisions proposed in the paper can be used for further theoretical and empirical research on topics related to the ageing process. The results can be applied in the management of state authorities, local governments, which take care of the regulation of social relations in society, the

development and implementation of social policy. Conclusions and other research materials can be used in the development of gerontological centers, universities of the third age, etc. The results can be used to develop training courses on "Sociology of personality", "Sociology of age", "Sociology of social work", "Social gerontology".

Key words: ageing, old age, needs of the elderly, social well-being of elderly people, successful ageing.

Джуган Руслана Іванівна

**СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТРЕБ
ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ
У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ
(на прикладі Закарпатської області)**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Відповідальний за випуск:

доктор філософських наук, доцент

Шандор Федір Федорович

Підписано до друку 18.12.2020

Формат 60X84/16. Папір офсетний.

Друк на різнографі. Зам. № 34

Ум. друк.арк. 0,9

Наклад 100 прим.

Видавництво УжНУ «Говерла»

88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.

Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія Зм №32 від 31 травня 2006 року

